

KARTA EWIDENCYJNA ZABYTKU NIERUCHOMEGO NIEWPISANEGO DO REJESTRU ZABYTKÓW

1. Nazwa

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA O METRYCE ŚREDNIOWIECZNEJ Z PRZEDMIĘCIAMI, W TYM W OBRĘBIE UL. ŚWIDNICKIEJ I ZĄBKOWICKIEJ WRAZ Z TERENEM NA KTÓRYM ZNAJDUJE SIĘ ZNACZNA ILOŚĆ ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH

2. Czas powstania

XIII-XIX w.

9. Materiały graficzne

3. Miejscowość

DZIERŻONIÓW

4. Adres (ulica, nr posesji)

5. Przynależność administracyjna

województwo: DOLNOŚLĄSKIE

powiat: DZIERŻONIOWSKI

gmina: DZIERŻONIÓW

6. Współrzędne geograficzne

50°43'41"N 16°39'04"E

7. Użytkowanie obecne

MIESZKALNE

USŁUGOWE

8. Stan zachowania

4

10. Istniejące zagrożenia, najpilniejsze postulaty konserwatorskie

NAZWY: *Reichenbach* (1250 r.), *Reychenbach* (1305 r.), *Reichenbach* (do 1945 r.), *Rychbach* (1945 r.), *Dzierżonów* (1946 r.)

HISTORIA:

Miasto Dzierżonów wzmiankowane jest w źródłach po raz pierwszy 13 lutego 1258 r. Data ta jest również pierwszą wzmianką o kościele farym św. Jerzego. Wówczas też wykształcać zaczął się historyczny układ urbanistyczny starożytnego miasta, zamknięty w pierścieniu murów miejskich. Powstał wówczas typowy dla założen średniowiecznych, prostokątny rynek z ulokowanym pośrodku ratuszem miejskim oraz pierzejami kamieniec. W 1337 r. Dzierżonów uniezależnił się od księcia świdnicko-jaworskiego, a 1392 r. dostał się pod władane Korony Czeskiej. W XV w. miasto zostało częściowo zniszczone w czasie trwania wojen Husyckich, zaś od XVI w. rozwija się jako prężnie działający ośrodek tkackwa. Owocny okres rozwoju, w czasie którego powstają ważne dla układu urbanistycznego obiekty, tj. kamienice mieszczkańskie, zakończyła wojna 30-letnia (1618-1648). Na początku XVIII w. Dzierżonów ukazany jest na historycznej ikonografii jako ośrodek miejski, w dalszym ciągu w zdecydowanej większości zamknięty w pierścieniu obwarowań miejskich. Wówczas też kształtować się zaczyna zabudowa przedmieść, stanowiącą w większości budynki mieszkalne i gospodarcze, z przyległymi do nich ogrodami i polemiami uprawnymi. W latach 1795-1798 wzniesiono w pobliżu Rynku nowy kościół ewangelicki, który wraz z fara św. Jerzego, staje się jedną z ważniejszych dominant w krajobrazie architektonicznym miasta. Po przejściu Śląska pod panowanie pruskie, w latach 1816-1820 Dzierżonów pełni funkcję stolicy rejencji dzierzżonowskiej. Prawdziwy rozwój przynosi miastu właśnie wiek XIX, kiedy to Dzierżonów staje się ważnym ośrodkiem przemysłowym – przede wszystkim tkackim. W 1855 r. miasto otrzymuje pierwsze połączenie kolejowe. Wówczas następuje rozwój urbanistyczny miasta, polegający na rozwoju zabudowy mieszkaniowej, kształtowanej aż do lat 20/30. XX w. W latach 1872-1875 przeprowadzono przebudowę ratusza miejskiego. Miasto przetrwało II wojnę światową niemal bez uszczerbku dla jego zabytkowej tkanki. Podobnie, jak przed 1945 r., tak również w okresie powojennym, miasto w dalszym ciągu utrzymywało swój przemysłowy (tkacki i elektromechaniczny) charakter. Okres powojenny nie przyniósł dużych zmian z układzie urbanistycznym starożytnego miasta. Zachowało ono do dziś swój czytelny, pierwotny (średniowieczny) układ przestrzenny, z czytelnymi liniami zabudowy.

Historia – cd. Załącznik nr 1.2.

Istniejące zagrożenia, postulaty konserwatorskie, źródła i literatura – załącznik do karty ewidencyjnej nr 3.

11. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)

12. Opracowanie karty ewidencyjnej (autor, data i podpis)

12 czerwiec 2023 r.

mgr Jędrzej Musiał

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

1. Miejscowość	DZIERŻONIÓW
2. Gmina	DZIERŻONIÓW
3. Powiat	DZIERŻONIOWSKI
4. Województwo	DOLNOŚLĄSKIE
5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres	HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA O METRYCE ŚREDNIOWIECZNEJ Z PRZEDMIĘCIAMI, W TYM W OBRĘBIE UL. ŚWIDNICKIEJ I ZĄBKOWICKIEJ WRAZ Z TERENEM NA KTÓRYM ZNAJDUJE SIĘ ZNACZNA ILOŚĆ ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KILKA STANOWISK AZP)
6. Zawartość załącznika	HISTORIA C.D.

HISTORIA cd.:

Obszar dzisiejszej ul. Ząbkowickiej (do 1945 r. *Frankensteinerstrasse*), zlokalizowany przed nieistniejącą Bramą Ząbkowicką, stanowi część dawnych przedmieść Dzierżoniowa. Wiadomo, że już w 1284 r. cech rzeźników otrzymał zgodę na handel przed Bramą Ząbkowicką. W 1331 r. ufundowano w tym miejscu szpital i kościół św. Barbary, zaś w 1749 r. wskazuje się, że przed Bramą Ząbkowicką istnieć miało 25 domów. Na planie miasta A. Sadebecka z 1790 r. ukazano dzisiejszą ul. Ząbkowicką z dość zwartą zabudową, zlokalizowaną po obu stronach ciągu komunikacyjnego raz z zabudowaniami klasztoru bożogrobców i przylegającym doń cmentarzem. Po sekularyzacji klasztoru, na przełomie XIX i XX w. W 1903 r. powstała dominanta architektoniczna ulicy, tj. gmach dawnego sądu i więzienia utrzymany w monumentalnej, neogotyckiej stylistyce. Pozostała część zabudowy to budynki mieszkalne i mieszkalno-usługowe. Dzisiejsza ul. Świdnicka (do 1945 r. *Schweidnitzerstrasse*), położona jest po przeciwległej stronie starego miasta, a jej obszar pokrywa się z terenem dawnego Przedmieścia Świdnickiego, kształtującego się już od czasów średniowiecza. W 1626 r. na terenie Przedmieścia Świdnickiego znajdowało się 21 domów, zaś w 1749 r. wymienia się jedynie 3 domy. Obszar objęty ochroną konserwatorską jest jedynie w części ukazywany na zachowanych planach miasta z XVIII w. W 1800 r. na terenie Przedmieścia Świdnickiego wzmiankuje się istnienie jedynie 5 domów. Zachowany do dziś układ przestrzenny i zabudowa ul. Świdnickiej, poza linią dawnych murów miejskich, został wykształcony w II połowie XIX i na początku XX w. Wiązało się to z powstawaniem reprezentacyjnej zabudowy willowej z przynależnymi do niej terenami zielonymi. Po 1945 r. obszar ul. Ząbkowickiej nie przeszedł znaczących zmian w swojej kompozycji urbanistycznej. W latach 70. i 80. XX w. obserwowano tu powstawanie nowej zabudowy mieszkaniowej, jednorodzinnej. Wzniesiono także kilka budynków mieszkalnych, wielorodzinnych (Osiedle Słoneczne). Obszar ulicy Ząbkowickiej zachował do dziś czytelny układ przestrzenny, cechujący się zabudową mieszkalno-gospodarczą. Charakter miejski zachowała do dziś natomiast ul. Świdnicka i jej obszar, cechujący się zabudową mieszkalną wielorodzinną, wykształconą jeszcze przed 1945 r., zgrupowaną zwłaszcza pomiędzy ul. Grota-Roweckiego i J. Słowackiego.

Opracowanie załącznika:
(data i podpis)

12 czerwiec 2023 r.

mgr Jędrzej Musiał

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 3

1. Miejscowość	DZIERŻONIÓW
2. Gmina	DZIERŻONIÓW
3. Powiat	DZIERŻONIOWSKI
4. Województwo	DOLNOŚLĄSKIE

5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres	HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA O METRYCE ŚREDNIOWIECZNEJ Z PRZEDMIĘCIAMI, W TYM W OBRĘBIE UL. ŚWIDNICKIEJ I ZĄBKOWICKIEJ WRAZ Z TERENEM NA KTÓRYM ZNAJDUJE SIĘ ZNACZNA ILOŚĆ ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH
6. Zawartość załącznika	ISTNIEJĄCE ZAGROŻENIA; POSTULATY KONSERWATORSKIE; ŹRÓDŁA I LITERATURA; STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE

ISTNIEJĄCE ZAGROŻENIA:

- przekształcenia istniejącego układu urbanistycznego wynikające z dużego rozwoju zabudowy usługowej i mieszkaniowej oraz infrastruktury użytkkowej;
- modernizacja istniejącej, historycznej zabudowy z wykorzystaniem materiałów i rozwiązań ahistorycznych;
- brak działań zmierzających do zachowania historycznych budynków, ich przebudowy i rozbioru;

POSTULATY KONSERWATORSKIE:

- zachowanie charakterystycznych cech układu urbanistycznego, objętego ochroną konserwatorską (historyczne nawierzchnie, ciągi dróg, rozplanowanie zabudowy);
- zachowanie elementów stanowiących zespoły i elementy zespołów dawnych zakładów przemysłowych i produkcyjnych i zabudowy willowej;
- w przypadku nowych inwestycji zachowanie cech typowych architektury regionalnej, tj. bryły, formy elewacji i kształtów dachów, materiałów wykończeniowych;
- modernizacja istniejącej zabudowy mieszkalnej z poszanowaniem substancji zabytkowej, bryły i formy;
- lokowanie nowej zabudowy mieszkalnej w linii zabudowy historycznej;
- zachowanie historycznej zieleni miejskiej, zwłaszcza na terenach cmentarzy, zieleni przydrożnej, parkowej;
- lokowanie nowych obiektów handlowych i usługowych możliwie poza granicami układu urbanistycznego;
- modernizacja obiektów istniejących z nadaniem im nowych funkcji użytkowych, z zachowaniem historycznej formy i bryły budynku;
- prace ziemne w obrębie stanowisk archeologicznych, wymagają prowadzenia badań archeologicznych.

ŹRÓDŁA I LITERATURA

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu Delegatura w Wałbrzychu

- Matejuk B. i inni, *Studium historyczno-urbanistyczne miasta Dzierżoniowa, woj. wałbrzyskie, Wrocław 1985.*
- Biały F., Dąbrowski S., Dzierżoniów. Zarys monografii miasta, Dzierżoniów 1998.
- Knie J., *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien, Breslau 1830.*
- Knie J., *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien, 1845.*

Kartografia

- *Messtischblatt Reichenbach unter der Eule*, nr 5262, ok. 1919 r.
- *Stadt-Plan von Reichenbach*, rys. F. Grammel, ok. 1920 r., Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego; [Die Königl.-Kreis-Stadt Reichenbach in Schlesien, A. Sadebeck, 1790 r.](https://polska-org.pl), (zbiory: <https://polska-org.pl>).

Stanowiska archeologiczne: AZP 88-25/4 (garnarnia, XIV-XV w.), AZP 88-25/39 (zamek, późne średniowiecze), AZP 88-25/40 (osadnictwo miejskie, późne średniowiecze), AZP 88-25/6 (osada, średniowiecze), AZP 88-25/52 (śląd osadnictwa, neolit; ślad osadnictwa, późne średniowiecze).

Opracowanie
załącznika:
(data i podpis)

12 czerwiec 2023 r.
mgr Jędrzej Musiał

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 2

1. Miejscowość	DZIERŻONIÓW	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres	6. Zawartość załącznika
2. Gmina	DZIERŻONIÓW	HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA O METRYCE ŚREDNIOWIECZNEJ Z PRZEDMIEŚCIAMI, W TYM W OBRĘBIE UL. ŚWIDNICKIEJ I ZĄBKOWICKIEJ WRAZ Z TERENEM NA KTÓRYM ZNAJDUJE SIĘ ZNACZNA ILOŚĆ ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KILKA STANOWISK AZP)	
3. Powiat	DZIERŻONIOWSKI		
4. Województwo	DOLNOŚLĄSKIE	HISTORIA CD.	

Historia cd.

Dzisiejszy ciąg ulic Brzegowej (do 1945 r. *Uferstrasse*) oraz ul. Nowowiejskiej (do 1945 r. *Neudorferstrasse*), zlokalizowany był wyraźnie poza historycznym centrum Dzierżoniowa, co poświadcza mapa katastralna z pocz. XX w. Obszar ten stanowił pierwotnie dawną wieś Ernsdorf, której początki datuje się na połowę XIII w. Obszar ten określany jest również jako Dolny Dzierżoniów, zaś według badaczy osada ta miała powstać jeszcze przed lokacją samego Dzierżoniowa. Przed włączeniem miejscowości w granice administracyjne miasta, dzieliła się na trzy części: miejską, drugą zwaną *Klinkenhaus* oraz trzecią - królewską. Obejmująca swoim zasięgiem dzisiejsze ulice Brzegową i Nowowiejską pierwotna osada, stanowi relikty najstarszego osadnictwa na terenie dzisiejszego Dzierżoniowa. Układ tej części miasta, przypomina układ wsi ulicowej, rozciągającej się wzdłuż przepływającej pomiędzy nimi rzeki Piławy. Zasadnicza część zabudowy przy ul. Nowowiejskiej i ul. Brzegowej wykształciła się w końcu XIX w. oraz w początkowych latach XX w., jak również w latach 20. i 30. XX w. Co interesujące, oprócz obiektów o cechach zabudowy typowo miejskiej, zachowały się tu również obiekty o cechach architektury wiejskiej – gospodarczej, świadczące o dawnej odrębności tej części dzisiejszego Dzierżoniowa. Oprócz zachowanej architektury historycznej wzdłuż ulic Brzegowej i Nowowiejskiej – zwłaszcza w okresie po 1945 r. (lata 90. XX w.), powstały również nowe zabudowania mieszkalne i usługowe.

Opracowanie załącznika:
(data i podpis)

12 czerwiec 2023 r.

mgr Jędrzej Musiał

